

El passeig de Gràcia: burguesia, glamur i enveges

Continuem la passejada per l'Eixample acompanyats per l'historiador Dani Cortijo. Anem al passeig de Gràcia que, juntament amb la Rambla de Catalunya, va esdevenir un dels indrets preferits de la burgesia barcelonina, malgrat que, com ens explica en Dani, *al principi la burgesia no hi volia anar a viure [a l'Eixample], perquè el lloc de prestigi per passejar havia estat sempre la Rambla. Era un lloc amb tra-*

DIBUIX: ENRIQUE CAMÓS

Capítol 6. El passeig de Gràcia

1. Palau Robert
2. Hotel Mandarin Oriental
3. Casa Malagrida
4. La Unión y el Fénix

5. Roger de Llúria 42
6. Antic Palau Samà
7. Casal Sant Jordi

La Barcelona d'Hermes

El passeig de Gràcia el 1874, dos anys després de ser instal·lades les vies del primer tramvia de Barcelona. (AFB. AUTOR: JOAN MARTÍ)

dició i encant, on calia anar molt ben vestit per ser vist a l'última moda. En canvi, anar allà [a l'Eixample], on tot eren descampats amb quatre cases, no era gens atractiu.

L'origen del passeig de Gràcia se situa l'any 1821, quan l'ajuntament liberal encarregà a Ramon Plana, comandant del cos d'enginyers, un projecte d'urbanització de l'aleshores anomenat camí de Jesús. Volien transformar-lo en una via espaiosa, amb una calçada ampla i plana que permetés una millor circulació de carruatges i cavalls. Les obres començaren aviat però, al cap de poc, s'hagueren d'aturar a causa de l'epidèmia de febre groga que devastà la ciutat.

El 1824, sota el règim absolutista, el projecte fou reprès pel capità general de Catalunya Francisco Bernaldo de Quirós, marquès de Campo Sagrado. Per finançar-lo, un reial decret de Ferran VII va establir durant tres anys una taxa extraordinària de vint rals de billó per cada porc que se sacrificués a Barcelona.

Finalment, el passeig fou inaugurat l'any 1827. A partir de llavors, gràcies als encàrrecs que les famílies burgeses van fer

La Barcelona d'Hermes

als arquitectes per aixecar-hi habitatges i negocis, aquesta nova zona de la ciutat es va anar transformant i consolidant.

En paral·lel aflorà el Modernisme, un moviment artístic que, com ens explica en Dani, era contrari al racionalisme del pla de Cerdà: *Cerdà parteix d'una hipòtesi de treball arquitectònic que podríem anomenar d'igualitarisme social: totes les illes de cases tenien la mateixa forma i els pisos, per dins, serien similars. Això anava totalment en contra dels ideals de la burgesia, que volia que els seus edificis fossin diferents que els dels seus veïns. Per tant, s'establí un combat entre l' "igualitarisme" que presenta el pla Cerdà i la "diferenciació" del Modernisme.*

El pensament d'una part de la burgesia de l'època era que, si no hi havia cap normativa que regulés com s'havien de fer les façanes, les farien de manera que destaquessin per damunt de les altres. Un bon exemple és el Quadrat d'Or, la zona de Barcelona amb més cases modernistes. La "Mansana de la Discòrdia", l'illa de cases modernistes més famosa del passeig de Gràcia, és el resultat d'un combat que es podria resumir en "no vull tenir la mateixa façana que l'altre".

L'anomenada *Mansana de la Discòrdia* és un conjunt de cinc edificis, situats entre els carrers del Consell de Cent i d'Aragó, que constitueix un exemple clar d'aquest afany competitiu i d'un cert exhibicionisme: la casa Lleó i Morera, de

La Barcelona d'Hermes

Domènech i Montaner; la casa Mulleras, d'Enric Sagnier; la casa Bonet, de Marcel·lià Coquillat; la casa Amatller, de Puig i Cadafalch; i la casa Batlló, d'Antoni Gaudí.

Aquesta pugna es veié sovint ridiculitzada en caricatures i acudits com el de Josep Costa —*Picarol*—, publicada el 1905 a *L'Esquella de la Torratxa*, que acompanya aquest text.

A l'altra banda del passeig, una mica més amunt, hi ha la casa Milà, coneguda com La Pedrera, que en el seu moment va desconcertar tothom. Fins i tot es diu que el veïns van deixar de saludar la família Milà, en considerar que aquell nou i controvertit edifici desprestigiava la zona i en feia baixar el preu.

No tothom pensava el mateix. L'escriptor Narcís Oller va posar de manifest *la grandiositat y bellesa del Ensanche* amb la següent reflexió: *Un veu que l'individu alsa grans y bonicas casas, rodeja llurs entorns de frescos jardins, adorna y enriqueix de márbres y pinturas las entradas y fatxadas; en una paraula, fa tot lo que sa fortuna particular li permet per hermorejar la ciutat ahont viu...*

De mica en mica, es va anar configurant l'Eixample. Els solars es van anar omplint de cases i el passeig principal de la ciutat nova, via d'unió entre la ciutat vella i l'antic municipi de Gràcia, passà a concentrar l'aristocràcia i l'alta burgesia local. Aquesta transformació derivà en l'increment del valor del sòl i això, a la llarga —com comenta en Dani—, provocà l'expulsió de molts dels seus primers habitants, ja que *en el moment en què la gent rica s'instal·la en una zona de l'Eixample, aquesta puja de preu i la gent més modesta ha de marxar a un altre lloc.*

—¿Qui us la fa la casa, en Domènech, en Gaudí ó en Puig y Cadafalch?
—Encare no estich ben decidit... El que resulti premiat en el Concurs.

El Palau Robert (1): un lloc amb activitat cultural

Al passeig de Gràcia número 107, a l'encreuament amb l'avinguda Diagonal, hi ha el Palau Robert, que destaca pel seu jardí.

Robert Robert i Surís, nascut a Barcelona l'any 1851, era un personatge influent que posseïa nombroses propietats. Era un financer d'èxit i això li facilità l'accés a la vida política. Va ser diputat i senador per la circumscripció de Girona els anys 1893 i 1896; el papa Lleó XIII va concedir-li el títol de marquès de Robert i el 1891 va rebre el de comte de Serra i Sant Iscle; i l'any 1907, Alfons XIII va concedir-li el títol de comte de Torroella de Montgrí, amb grandesa d'Espanya.

Era membre dels consells d'administració d'algunes de les empreses més importants de l'època, com la *Compañía Transatlántica*, on continuà la tasca iniciada pel seu pare. L'any 1913 fou elegit president de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona.

El marquès, a qui no li agradava l'exuberància ornamental i decorativa de Puig i Cadafalch, Domènech i Montaner o Gaudí, i influenciat per l'estil classicista dels bulevards parisiencs que tan bé coneixia dels seus viatges, volia una residència familiar robusta i sense floritures, que remarqués la seva posició social i econòmica.

Encarregà el projecte a l'arquitecte francès Henry Grandpierre, en un moment en què la ciutat creixia amb el pla Cerdà i començava a tenir un cert reconeixement i prestigi internacional. L'edifici, d'estil neoclàssic i construït amb pedra de la muntanya del Montgrí, quedà enllestit el 1903. El jardí fou dissenyat pel jardiner municipal Ramon Oliva, que utilitzà palmeres provinents de l'Exposició Universal de 1888.

Robert morí el 1929 a Torroella de Montgrí i, pocs anys després, la família va intentar vendre la propietat. El 1934 Pere Benavent, en el setmanari *Mirador*, anuncià l'existència d'un cartell, penjat a la porta del palau, en què s'informava que era a la venda.

El 1936 l'arquitecte Francesc de Paula Nebot, per encàrrec del nou marquès de Robert, projectà un nou edifici en el

mateix lloc. Havia de ser un hotel, amb saló de festes, teatre, cabaret i frontó, però l'esclat de la Guerra Civil malmeté el projecte. El novembre d'aquell mateix any, el conseller primer de la Generalitat de Catalunya, Josep Tarradellas, convertí el Palau Robert en la seu del Departament de Cultura.

Acabada la Guerra Civil, la família Robert recuperà la propietat de l'edifici i, el 1944, l'arquitecte Francesc de Paula Nebot, l'advocat Ramon de Dalmaes i el financer José Abelló constituïren una societat, amb la intenció de recuperar la idea de l'hotel. Tanmateix, l'empresa de l'Hotel Palace, que és com s'havia de dir, no prosperà per falta d'inversors.

Anys més tard, Julio Muñoz Ramonet, el nou ric estraperlista que havia acumulat una fortuna amb la venda il·legal de cotó al mercat negre, esdevingué el nou propietari del palau, que l'utilitzà com a seu dels negocis tèxtils de la seva família. Aviat, però, entrà en conflicte amb el Banc Central que, finalment, es va quedar amb el Palau Robert.

L'11 de maig de 1981 la Generalitat de Catalunya va comprar l'edifici, el jardí i les dependències annexes per un import de sis-cents trenta milions de pessetes. Va ser adscrit al Departament de la Presidència i el 18 de novembre de 1997 va obrir

les seves portes amb el nom de Palau Robert, Centre d'Informació de Catalunya. Des d'aleshores, s'ha erigit com un espai de difusió cultural, amb exposicions, publicacions i activitats diverses.

Coneguda la història de l'edifici, ja podem fixar-nos en el caduceu d'Hermes que hi ha a l'escala interior que dóna accés al primer pis.

Al mateix passeig de Gràcia, just davant del Palau Robert, hi ha una alzina. En el cartell explicatiu que l'acompanya, llegim: *Quercus ilex, Alzina, Encina. Mossèn Cinto Verdaguer va dedicar aquest arbre a la seva prosa "L'Alzina del Passeig de Gràcia"*

*escrita als voltants de l'any 1900. A terra, gravat a l'asfalt, hi ha aquest petit extracte de l'obra: *Almogàver indòmit, ¿ja sabràs posar-te de filera amb aqueixa tropa de plàtans, novella, polida, endiumenjada i fatxendera?**

Aquesta prosa fou publicada per primera vegada el 10 de juny de 1903 al diari *La Veu de Catalunya*.

Hotel Mandarin Oriental (2): hípica, sindicats, banquers i luxe

En el número 38-40 del passeig hi ha l'Hotel Mandarin Oriental. Aquest edifici d'arquitectura eixuta, molt diferent a la pompositat dels de l'entorn, fou la seu d'institucions socials, polítiques i bancàries, molt abans que s'hi instal·lés l'actual grup hotelier.

El *Círculo Ecuestre*, institució fundada el 26 de novembre de 1856 per un grup de burgesos aficionats a l'hípica, decidí

La Barcelona d'Hermes

que havia de traslladar-se a una zona que estigués a l'alçada dels seus selectes socis. I el passeig de Gràcia ho estava. Prèviament, es va haver d'aprovar la compra de dues cases: una era propietat de Francesc Maristany, fundador i primer president del *Centro Algodonero Nacional de Barcelona*; l'altra, de les seves cosines Soler i Rovirosa.

Posteriorment, l'abril de 1920, es publicaren les bases del concurs per construir el nou edifici. Els guanyadors foren el català Salvador Soterias i l'alemany Alfred Keller, que l'any 1926 fou nomenat arquitecte de la casa reial austríaca. Precisament el 26 d'octubre d'aquell any fou inaugurat el sumptuós edifici, de més de trenta-cinc metres d'alçària, en presència del rei Alfons XIII. Llavors, el president del *Círculo Ecuestre* era l'empresari Albert Rusiñol, germà de l'escriptor i pintor Santiago Rusiñol.

L'any 1936, en esclatar la Guerra Civil, la institució va entrar en una profunda crisi financera. Al llarg del conflicte, l'edifici va ser ocupat primer pel sindicat Unió General de Treballadors (UGT) i després pel Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), que el convertí en el Casal Carles Marx,

La Barcelona d'Hermes

quarter general del partit. Amb l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, el gener de 1939, fou ocupat per la *Falange Española Tradicionalista y de las JONS* i el *Movimiento*, que va decidir establir-hi la seva *Jefatura Provincial*. De res van servir els esforços dels antics socis del *Círculo Ecuestre* per recuperar-ne la propietat, així que, amb els diners que van aconseguir de la venda de la seu social, el 12 de juny 1950 s'instal·laren a l'emplaçament actual, al xamfrà del carrer de Balmes amb l'avinguda Diagonal.

Mentrestant, el *Banco Hispano Americano* adquirí l'immoble del passeig de Gràcia i l'enderrocà l'any 1952, per construir-hi la seva seu principal a Barcelona. L'any 1955 s'aixecà un edifici auster, obra de l'arquitecte Manuel Ignacio Galíndez, d'acord amb l'estil de la primera etapa franquista, amb la façana realitzada amb pedra natural calcària i les finestres de bronze.

Quan el *Grup Hotelier Mandarin Oriental* va decidir tirar endavant el projecte de remodelació i rehabilitació de l'immoble, convocà un concurs. El guanyador fou l'estudi de Carlos Ferrater que, juntament amb Juan Trias de Bes, va signar els plànols de l'actual hotel. És en aquest context de modernitat, luxe i esplendor on, en el llindar de la porta d'accés, observem un gravat del déu Hermes.

La Barcelona d'Hermes

Abans de prosseguir amb la passejada, ens fixem en els magnífics bancs que, des de 1906, decoren el passeig de Gràcia. En total són trenta-dos. Construïts amb la tècnica del trenca-dís i units a un fanal de ferro forjat, el disseny original amb fortes reminiscències gaudinianes l'hem d'atribuir a l'arquitecte Pere Falqués, que també fou l'autor de la casa Bonaventura Ferrer, al número 113 del passeig.

Els fanals estan rematats per la corona dels reis d'Aragó i l'escut de Barcelona, sobre el qual hi ha un ratpenat. Es diu que aquest animal és el símbol de la fortuna del rei Jaume I des que conquerí València. És una imatge heràldica que s'ha utilitzat en els escuts de València, Barcelona i Palma de Mallorca. En el nostre cas, el ratpenat formà part de l'escut fins a principis del segle XX. Encara podem trobar molts exemples disseminats per la ciutat, com ara als mercats de Sant Antoni i de la Boqueria.

La Casa Malagrida (3): entre àguiles i còndors

Al número 27 del passeig s'alça un espectacular palauet, construït per iniciativa de Manuel Malagrida, empresari que havia fet fortuna a Amèrica. Fill d'un dels notaris més presti-

La Barcelona d'Hermes

giosos d'Olot, Malagrida marxà a París l'any 1887, on es familiaritzà amb la indústria del tabac. Tres anys més tard, fundà a l'Argentina la fàbrica *Cigarillos París*, la primera del país. Un cop enriquit, Malagrida tornà a Europa i l'any 1904 s'establí a Barcelona.

Encarregà el projecte a l'arquitecte Joaquim Codina, que concebé un conjunt modernista en el qual destaca la balustrada central, amb una tribuna a cada costat, i la cúpula que el corona. El treball escultòric de la façana és de Pere Ricart i té una gran càrrega simbòlica, amb una àguila damunt de dos cavalls, un còndor i diversos mussols. L'àguila pirenenca representa el país d'origen del propietari de la finca, mentre el còndor andí recorda l'indret on féu fortuna, l'Argentina. Els mussols, símbol de la saviesa i el comerç, estan relacionats amb el desenvolupament industrial i comercial de Barcelona. La presència d'un relleu del president argentí, el general Mitre, i de Colom reforcen la intenció de fusionar les terres de banda i banda de l'Atlàntic. En la llinda de la balustrada central hi ha una figura amb ales al cap i al parallamps, un drac de ferro forjat.

***La Unión y el Fénix Español* (4): un au que vigila el passeig**

En el número 21 del passeig de Gràcia s'alça un majestuós edifici coronat per una esvelta cúpula, rematada amb l'estàtua d'un jove nu que cavalca un au estranya. Barcelona no és l'única ciutat on es pot veure aquesta singular escultura.

Es tracta de l'antiga seu d'una de les companyies més importants d'assegurances, *La Unión y el Fénix Español*, empresa nascuda a Madrid el 1879 com a resultat de la fusió de *La Unión* (1856) i el *Fénix Español, Compañía de Seguros Reunidos* (1864). La coneguda escultura, dissenyada el 1911 pel francès Charles René de Saint-Marceux, tenia una clara funció propagandística. Segons la llegenda, aquesta au de precions plomatge es consumia per acció del foc cada cinc-cents anys i ressorgia de les seves cendres. Per tant, era un símbol molt adequat per a una companyia d'assegurances: si alguna cosa desapareix o es trenca, es pot tornar a recuperar. El noi

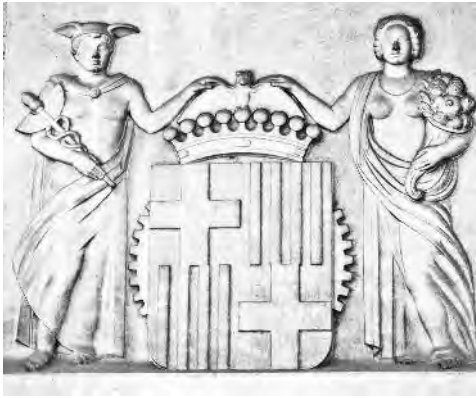
que hi ha assegut sobre l'animal ens porta a la història mitològica del jove Ganimedes, fill del rei Tros, del qual Zeus es va enamorar bojament i decidí raptar-lo, disfressat d'àguila. Un cop a l'Olimp, el nomenà coper oficial dels déus. Per compensar el segrest del noi, Zeus envià Hermes amb un regal per al seu pare: una vinya d'or i dos cavalls de raça. A més, l'informà que l'havia convertit en immortal.

La construcció fou adjudicada a Eusebi Bona, arquitecte de formació i catedràtic de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona durant gairebé quaranta anys. El seu estil es reconeix amb facilitat pel monumentalisme, característica fonamental d'aquest edifici amb façana arrodonida i cinquanta-nou centímetres més alt que els de la resta de l'Eixample. Mereixen especial atenció les parelles escultòriques del quart pis, obra de Frederic Marès.

Roger de Llúria 42 (5): casa dels gremis

En el número 42 del carrer de Roger de Llúria hi ha una placa amb el relleu d'Hermes i la deessa de la Fortuna. El motiu d'aquesta doble representació és que aquest edifici fou la seu de la *Liga de la Defensa Industrial y Comercial*, entitat on s'agrupaven tots els gremis de Barcelona per protegir els seus drets. L'any 1926 es va fundar en el domicili d'aquesta entitat la *Mutua Industrial y Comercial de Barcelona-Incendios*, que representava els fabricants de teixits, camiseria, robes fetes, barreteria i sastreria, gremis que tenien una gran importància en una època en què l'aparença i la vestimenta

jugaven un paper cabdal en les relacions socials.

L'Eixample era ple d'espais urbans on mostrar les millors gales: jardins, parcs, teatres i cafeteries, amb el passeig de Gràcia com a aparador central. Per això, no és d'estranyar que el gremi dels sastres fos un dels més valorats de la ciutat, ja que

havien de tallar correctament el patró, a més de calcular el cost del teixit i la mà d'obra. En definitiva, el sastre havia de ser un bon professional que dominés una tècnica molt especialitzada.

Aquest edifici també va allotjar el *Centre Excursionista de Defensa Social de Barcelona*, des d'on s'organitzà la primera peregrinació catalana a Núria els dies 6, 7 i 8 de setembre de 1913.

L'antic Palau Samà (6): qui pavimenta la vorera?

En el número 11, on actualment hi ha l'edifici de la companyia d'assegurances *Generali*, abans conegut com a *Banco Vitalicio*, s'havia alçat el Palau Samà, una de les primeres edificacions del passeig, construïda a mitjan segle XX per Josep Oriol Mestres.

Salvador Samà, marquès de Marianao, pertanyia a una nissaga familiar vinculada al tràfic i explotació d'esclaus a Cuba, i va voler fixar la seva posició social a través del seu habitatge. En aquest cas, el pati esdevingué un element fonamental, ja que al seu voltant s'organitzava tota la planta i, a més, donava rellevància a l'entrada principal. És en aquest pati on se celebraven balls de gala, com el que s'anunciava a *La Vanguardia* el 3 de novembre de 1888: *Para el baile en honor de los príncipes doña Paz y don Luis que se celebrará esta noche en el palacio Samá, hacen las damas más elegantes y distinguidas de nuestra buena sociedad grandes preparativos. La fiesta promete ser digna en todo de las egregias personas á quienes*

se dedica y de la esplendidez conocida de los marqueses de Mariano.

Hi ha una anècdota relacionada amb el paviment de les voreres de la ciutat i el Palau Samà. A causa de la penúria econòmica de la institució, l'Ajuntament de Barcelona aprovà una ordenança en què repartia la responsabilitat de les voreres: la pavimentació de la meitat que tocava a la façana aniria a càrrec del propietari de la casa, mentre l'altra meitat correspondria a l'Ajuntament. Doncs bé, Salvador Samà, un dels més rics de la ciutat, s'hi negà, ja que considerava que no tenia cap obligació, ni tan sols en ser nomenat alcalde, el 1905. Segons explicà en les seves memòries Manuel Ribé, cap de cerimonial municipal durant molts anys, en una ocasió li va comentar la conveniència de pavimentar la part que li pertocava, però rebé una resposta contundent: *Que ho arregli l'Ajuntament, que és la seva obligació: jo no penso pas fer-ho.* Així va ser.

El Palau Samà va ser enderrocat el 1947 i actualment només queda el testimoni d'una font de marbre, conservada al pati de les Galeries Condal. En el solar fou construït l'edifici del *Banco Vitalicio*, a la porta principal del qual s'alternen diverses representacions d'una figura femenina amb un corn de l'abundància i el caduceu d'Hermes.

El Casal Sant Jordi (7): sense llança ni drac

Al número 26 del carrer de Casp hi ha un edifici conegut com a Casal Sant Jordi, nom derivat de l'enorme escultura del sant que s'alça al bell mig de la façana. Mesura quatre metres d'alt i va ser realitzada per Joan Rebull entre 1930 i 1932.

La Barcelona d'Hermes

Tenint en compte que la model fou l'esposa de l'escultor, és lògic que tant el rostre com el cos tinguin aparença femenina. Fins i tot el poeta Josep Palau i Fabre va posar en boca del sant aquestes paraules iròniques: *M'han fotut el cavall, m'han fotut el drac, m'han fotut la llança i m'han fotut aquí dalt.*

L'edifici fou construït per iniciativa de Joan Riera i Tecla Sala, un matrimoni que havia fet fortuna en el sector tèxtil a principi del segle XX. Sala era una dona emprenedora, que als vint-i-dos anys va començar a gestionar les fàbriques que havia heretat de la seva família i, en morir el seu marit el 1926, seguiria al

capdavant dels negocis. Després de segles d'encotillament social, les dones començaven a assumir un paper més actiu.

També va seguir de prop la construcció de la seva futura residència, un edifici dissenyat per l'arquitecte Francesc Folguera que aglutinava locals comercials —als pisos principal i segon—, oficines de l'empresa —a les tres plantes següents— i residències per a cadascun dels seus cinc fills —als pisos restants—. Al terrat encara hi hauria lloc per bastir un jardí, amb un estany envoltat de bancs de pedra i miradors.

La Barcelona d'Hermes

El Casal Sant Jordi va ser reformat durant els anys vuitanta i fou venut per La Caixa a la Generalitat de Catalunya, que hi establí la seu del departament de Justícia, on hi ha, per exemple, les oficines del Registre d'Associacions.

A la porta hi ha dues representacions d'Hermes: la primera és una versió moderna d'un caduceu, mentre la segona, una mica més amunt, és un relleu del déu alat amb el caduceu a la mà.

Per acabar el capítol, una frase que Alfons XIII va pronunciar durant una de les seves visites a la ciutat: *Madrid es muy bella, pero Barcelona la supera en dos cosas: el Tibidabo y el paseo de Gracia.*

